

Lapunk 1996. évi teljes
évfolyama egyetlen
CD-ROM-on!

Megrendelhető, illetve
személyesen megvásárolható
a Népszabadság
ügyfélszolgálati irodáinál:
1085 Budapest, Blaha Lujza tér 3.
(tel: 138-2369, fax: 138-4431)
1034 Budapest, Bécsi út 122-124.
(tel: 250-1680/380, 381, 382)

A Népszabadság
CD-ROM/1996 ára: 8750 Ft+áfa

A Népszabadság
CD-ROM/1995 ára: 7589 Ft+áfa

Bővebb felvilágosítás: Sajtóinformatikai Kft.
1960 Budapest, Bécsi út 122-124.,
tel.: 250-1680/175, fax: 368-2004

Egyik interjújában Danilo Kiš beszámol arról a tömeggyilkosságról, amelynek apja is majdnem áldozatul esett. 1942 januárjában a magyar hadsereg, Jugoszláviával kötött örök barátsági szerződését megszegve, a Trianonban elcsatolt magyar területek visszaszerzésének reményében bevonult a Vajdaságba, és Újvidéknél szerb és zsidó polgárok ezreit lőtte a lékbe, amelyet ebből a célból vajtak a Duna jegébe. A pravoszlávnak megkeresztelt hétéves Danilo apját, aki a család többi tagjától eltérően zsidónak számított, és csillagot viselt, hazulról, a családja köréből hajtották el, de mire sorra került volna, a lék a sok holttesttől eldugult, és – az író szavaival élve – „ez a műszaki probléma némileg lelassította a kivégzéseket.” „Apám a késő délutáni órákban vetődött haza, megtörve, hirtelen megöregedve, borzadállyal a szemében... Az a Dunaan eltöltött nap, meg a kabinok előtti várakozás a pokol előcsarnokában, hogy sorra kerüljön (márpedig lehetetlen, hogy ne hallotta volna a lövéseket, a halálsíkyokat, a víz csobbanását), alapjaiban rendítette meg amúgy is megromlott egészségét.” Ezúttal mindenestre megmenekült, de azért ne reménykedjünk valamiféle családi happy endben. A műszaki nehézség kivétel volt, mely csak késleltette a szabály érvényesülését. Két és fél évvel később az apát a zalaegerszegi gettóból egy auschwitz-i gázkamrába szállították. Fia ugyan ezen a nyáron nővérel és édesanyjával ennek szülőföldjére, Montenegróba, Cetinjére települt át, és rögvest beiratkozott az itteni képzőművészeti iskolába. Különösebb képzelőerő nélkül is kitáltható, hogy miféle megörökítésre váró képeket hordozott már kilencéves korában a homloka mögött!

Amikor egyszer a nyolcvanas évek elején megkérdeztem tőle párizsi lakásában, a rue Tesson 3-5-ben, hogy miért nem költözik vissza Belgrád-

ba, hiszen otthon annyi barátja és akkora tekintélye van, ő csak legyintett, és azt felelte, hogy minden nyáron egy hónapot tölt egy dubrovnikai hotelben, baráti társaságban, de már öt nap elmúltával alig bírja, utazna el onnan, bárhova, akár a pokolba is. „De miért? – kérdeztem értetlenül –, Dubrovnik csodálatos, az egész Jugoszlávia gyönyörű, Tito halott, nagy változások várhatók...” Danilo a szavamba vágott: „Értsd meg, nem bírom elviselni, hogy a legszívesebben megölnék egymást...” – „Kicsodák?” – „Hát a szerbek a horvátokat, a horvátok a szerbeket, mindkettő a szlovéneket, mindhárom a szkípetárokat...” – „Miket beszélsz? – kérdeztem –, én sok éven át minden nyáramat Jugoszláviában töltöttem, autóstoppal, majd autóval utaztam Szabadka, Szkopje és Ulcinj között, és

* Elhangzott 1997. május 22-én, a frankfurti Danilo Kiš-konferencián.

Danilo és a nemzet*

legboldogítóbb élményem volt, hogy ott mindenütt békésen élnek egymás mellett a népek. Ez Tito egyetlen maradó érdeme, és ezért még azt is elnéztem neki, hogy minden borbélyműhelyben az ő légypttyes portréja virít...” – „Azért láttad ezt így – vágott a szavamba Danilo –, mert semmit sem értesz a dologból, abszolúte semmit.” Elfordult tőlem, és úgy ismételte meg, a nyitott ablaknál, az utca felé: „Megölnék egymást.” Másról kezdtünk beszélni, de később egy mondat erejéig visszatért a témára: „Én vagyok az utolsó jugoszláv író” – ezt mondta, szóról szóra ezt.

Mármost nem szorul magyarázatra, hogy egy ilyen bánatos mondatnak más a jelentése egy párizsi szobában, és megint más lenne a belgrádi újságíróklubban, a Franzuski utcában. Ez utóbbi helyen talán el sem hangozhatna, vagy ha mégis, akkor ugratás volna vagy provokáció, gyűlölettől izzó nacionalistákra visszahajított kézigránát. A rue Tessonban azonban, kiváltképpen mert ezt a Jugoszlávián kívül eső helyszínt önként választotta, a mondat már akkor is végzettszerűen hatott. Hogyan? Az utolsó jugoszláv író már öt nap után menekülne honából? Akkor hát ez az egyén egy olyan ország utolsó írója volt, amely – ha jobban meggondoljuk – már akkor nem is létezett?

A világot sem tulajdonítok Danilo Kišnek delphoi varázserőket, és modern hímnemű Casandrának sem szeretném feltüntetni őt. Keserű tudását, és a benne tagadhatatlanul fellelhető profetikus robbanóanyagot múltjának kútjából húzta felszínre. A magyar–szerb határvidéken született. Egy revánsra vágyó, területszerző vagy visszakerülő vágyaktól és demagógiáktól az örületig fel-

csigázott magyar hadsereg, és egy fenyegetettségében minden agresszióra képes szerb lakosság közt töltötte élete első kilenc évét, folyvást utazgatva, egyre nyomorúságosabb életkörülmények közé kényszerülve, mint félzsidó, kétszeres veszélyben. Édesapja leölésre kijelölt szerbek és zsidók közt állt sorban a lék előtt. Amikor 1945-ben a magyar lakosságot gyilkolták épp ilyen esztele-nül, ő Cetinjében időzött, de az események híre – bármennyire életveszélyes volt beszélni erről – később minden bizonnal utolérte. Danilo – sok zsidó származású nemzedékársával ellentétben – ráébredt arra, hogy az antiszemitizmus nem különleges galádság, hanem a nacionalizmus speciális – olykor végtelen – határeset. Ahol zsidók élnek, ott minden nacionalizmus automatikusan antiszemita is (az izraeli nacionalizmus kivételével, mely antiarab); és minden antiszemitizmus nacionalizmusba ágyazódik. Amikor a *Borisz Davidovics sáremlékét* 1976-ban megjelenésének ügyszólván a másnapján belgrádi professzorok és írók nacionalista dühvel megtámadták, Danilo – Mirko Kováč egy 1992-es levelének tanúbizonysága szerint – „olyanokat tudott állítani, hogy az őt ért támadások Belgrádban – többek között – antiszemita jellegűek. Akkor ezt valótlannak véltem; csak most ismerem fel, hogy ő sem látta át ugyan a dolgokat, de mint tehetséges ember, ösztönösen rájuk tapintott.”

A háborús évek sokkjai után érdekes módon ennek a Gulag-tematikájú könyvnek a fogadtatása érlelte meg Danilóban a profetikus felismerést, hogy a nacionalizmus szétmetéli Jugoszláviát. Tragikomikusnak tetszhet, hogy éppen egy antisztálinista novellafüzér keverhette konfliktusba a nacionalista szerb értelmiséggel – akkor még nem volt annyira magától értetődő, mint manapság, hogy a kommunista és a nacionalista érzület jól megférhet egymással. Pedig hát a *Borisz Davidovics* megírására különleges erkölcsi igazságtétel vágya sarkallta. Szégyellte, hogy korábban csak a náciizmusnak adta meg, ami kijár neki, és Auschwitz halottai után igazságot óhajtott szol-

gáltatni Kolima halottainak is. Csakhogy a hivatásos forradalmárok között, akikkel Sztálin leszámolt, Trockijtól kezdve a névtelenekig sok volt a zsidó származású személy. A rágalomhadjárat, amelyet mintha központi helyekről vezényeltek volna a szerző ellen, a plágium abszurd vádján kívül a zsidó áldozatok iránt tanúsított érdeklődését használta bunkónak. A könyv kritikusan jó nacionalisták módjára kirekesztették volna a szenvedő zsidókat a szenvedő nép köréből. Amikor Danilo talán legzszeniálisabb könyvében, az *Anatómiai leckében* visszavágott, egy még régebbi, 1973-as interjújára hivatkozva megrajzolta a nacionalista portréját: „A nacionalizmus mindenekelőtt paranoia, kollektív és egyéni. Mint kollektív paranoia az irigységnek és a félelemnek, legfőképp pedig annak a következménye, hogy veszendőbe ment az egyéni tudat; ebből következően a kollektív paranoia nem egyéb, mint a paroxizmusig fokozott egyéni paranoiák összessége.” A kifejtés során Danilo mintegy húsz oldalon keresztül ontja a szerb, horvát és magyar példákat, hogyan versengenek a nacionalisták agyalágyultan az ízléstelenség mezején, válogatottan ízléstelen témakörökben, elképesztően ízléstelen medáliákért és koszorúkéért. Megállapítja, hogy „A nacionalizmus a banalitás ideológiája. A nacionalizmus tehát totalitárius ideológia, nem csupán etimológiai jelentése szerint. A nacionalizmus emellett még az utolsó ideológia és demagógia, amely a néphez fordul.”

Nagy nehezen türtöztetem magam, és nem idézgetek tovább. Ahhoz azonban nincs szükség több idézetre, hogy lássuk: Danilo Kiš nacionalizmus-definíciója zökkenésmertesen alkalmazható az antiszemitizmusra is: mindkettő kollektív, mindkettő az irigységből és a félelemből fakad, és mindkettő a veszendőbe ment egyéni tudat helyén és e tudat helyett tenyésztődik ki. És végül mindkét paranoia a néphez fordul, hön áhított és valóságos mézárulásait erre hivatkozva követi el. A fejtegetésből az is kiderül, hogy ez az azonosítás tudatos: „...hadd parafrázáljam Sartre álláspontját az antiszemitizmussal kapcsolatban: a nacionalizmus »teljes és szabad választás, az ember globális állásfoglalása nem csak más nemzetekkel, hanem egyáltalán az emberrel, a történelemmel és a társadalommal kapcsolatban, szenvedély, mely egyszermind világkonceptió is.«” Danilót tehát gyerekkori háborús megrázkódtatásai és harminc évvel később átélt irodalmi meghurcoltatása egyaránt a nacionalizmusnak, és alfajának, az antiszemitizmusnak az abszurdítására ébresztette rá. Mivel különféle nacionalizmusokat összekényszerítő és eltakarni vágyó államban élt, ahol állandó volt a feszültség a gazdasági, a politikai, a katonai és a kulturális gócpontok változó erőterében, zsigeri élményévé vált, hogy a részek előbb-utóbb egymás torkának esnek, egymást ölik majd, és Jugoszláviát megszüntetve megszüntetik a jugoszláv irodalmat is.

Eddigi idézeteim között egyetlenegy olyan van, amelyet talán taktikai megfontolások – pontosabban: az összes szocialistának mondott országban érvényes tilalmak – is formáltak. Vajon csakugyan elmondható-e a nacionalizmusról, hogy ő „az

utolsó ideológia és demagógia, mely a néphez fordul”? Ma korlátlanul igaz volna ez a mondat, legalábbis Európában – de a posztsztálinizmus éveiben egy másik banális ideológia éppígy elkövette ezt. Danilo ezt nagyon jól tudta, és ezért állította Kolimát Auschwitz mellé. Ezzel a gesztusával ma nem szívesen vitatkoznék. Csak annyit jegyzek meg, hogy a megöltek szempontjából valóban nem különbözik egymástól a két rémség; de azért annak is van jelentősége, hogy kommunista alakjai között – csak Borisz Davidovics Novszkijra hivatkozom – volt olyan, akit apja irodalmi alakjával együtt emlegetett, hősnek tekintett és szeretetével tüntetett ki; nacionalista és antiszemita figurái viszont nem futhattak be ilyen karriert.

1971 szeptemberében egy délutánon – szakadt az eső, fújt a szél – átvágtunk a Marxról és Engelsről elnevezett tágas belgrádi téren, és Danilo megkérdezte, táskáját a feje fölé tartva, hogy min dolgozom. „Nem érek rá írni – mondtam –, Lukács hagyatékban maradt Ontológiáját fordítom.” Danilo megállt, felém fordult, óriási ádámcsutkája kidudorodott messze fölöttem – „Miért töltöd az idődet marhaságokkal?” – kérdezte. Akkor még nem tudtam, hogy 1959-ben maga is igen elismerően kritikus tanulmányt írt Lukácsról, és ezért naivan magyarázni kezdtem, hogy Lukács így meg úgy, de ő közbevágott: „Ugyan már. Nem látod, hogy amit a kommunisták 1917 óta csináltak, az mind gonoszság és ostobaság.” Ismét kinyitottam volna a számat, de nem hagyta: „Nézz körül. Mindegy, hogy itt vagy nálatok. Mi jót találsz? Mindenki csal, lop, hazudik. Még a személtszállítást sem tudták megszervezni.”

Amikor Danilóról és a nemzetről gondolkodom, és az ő fenomenológiai és analitikus jellemzéseim tünődöm, látom magunkat az eső korbácsütései alatt, és arra gondolok, hogy Danilo nacionalizmus-meghatározásai nemcsak az antiszemitát foglalják magukban, hanem a kommunistát is. A kommunistára is jellemző a kollektív és egyéni paranoia, a személyiség felszámolása, banalitás, totalitarizmus, és hogy galádságait a népre hivatkozva hajtja végre: Danilónak sikerült közös képletet találnia a különféle nyomorúságok számára. *Változatok közép-európai témákra* című tanulmányában, amelyet halála évében írt, és ezért utolsó szónak is tekinthető, megjegyzi, hogy „A közép-európai író már régóta a kétfajta egyszerűsítés, az ideológiai és a nacionalista redukcionizmus szorítójában ficánkol”. Az ideológiai redukcionizmus nyilván a Marxból és Leninből összeeszkábált államvallás. A redukcionizmus itt csak azt jelentheti, hogy a térség írói az élet roppant gazdagságát ideológiák kedvéért és ezek kényszere folytán néhány sematikus komponensre szűkítették le. Danilo elméleti képlete átfogó és rugalmas; írói energiáinak pedig becsületére válik, hogy nacionalista és kommunista figuráinak differenciált ábrázolása közben ösztönei szükség esetén még elméleti felismeréseinek is fittyet hánytak.

EÖRSI ISTVÁN